

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«Методика розвитку художньо-творчого мислення
дітей старшого дошкільного віку в процесі слухання
музики»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи DO1– M18z,
спеціальності 012 Дошкільна освіта
за освітньою програмою Дошкільна
освіта (заочна форма навчання)
Горецька Марина Олегівна

Керівник:
Газіна І.О., кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри теорії та
методик дошкільної освіти

Рецензент:
Мартинюк Л.В., кандидат
педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри музичного мистецтва

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ СЛУХАННЯ МУЗИКИ ЯК НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	7
1.1 Теоретико-методологічні засади становлення художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку.....	7
1.2 Художньо-творче мислення. Його структура.....	20
1.3 Особливості формування художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку.....	25
Висновок до 1 розділу.....	35
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ СЛУХАННЯ МУЗИКИ.....	38
2.1 Констатувальний етап педагогічного експерименту.....	38
2.2 Підготовка дітей старшого дошкільного віку до сприймання музичного твору.....	47
2.3 Активізація процесу художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку під час слухання музики (формувальний експеримент)....	52
2.3 Контрольний експеримент.....	78
Висновок до 2 розділу.....	83
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88

ВСТУП

Актуальність дослідження. Чуттєві процеси – відчуття та сприймання відіграють важливу роль, виступають в якості відправного моменту у пізнанні навколишнього світу. Процес пізнання об'єктивної дійсності відбувається від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики. Не менш вагомим для навчальної діяльності є «живе споглядання», зокрема сприймання. Його місце у навчанні визначається самою структурою навчальної діяльності дітей дошкільного віку, яка вимагає для опанування визначеного обсягу знань і розумового розвитку спільної роботи другої та першої сигнальної систем.

Як свідчать дослідження науковців та педагогів, в процесі художньо-творчого мислення у дітей дошкільного віку розвивається відчуття ритму, ладовий, звуковисотний та інтонаційний слух. У процесі гри на дитячих музичних інструментах у дітей активізується художньо-образні уявлення, виконавські здібності. Творчі завдання художньо-естетичної спрямованості впливають на формування та розвиток якостей і властивостей творчої особистості. Зокрема, це художнє сприймання, уява, оригінальне та асоціативне мислення, емоційно-чуттєва сфера.

Один із дієвих шляхів музичного виховання дітей у розвитку творчих здібностей і здатності комбінувати музичний матеріал вбачав Б. Асаф'єв. Він наголошував: «Виховувати музично-творчі навички слід, по-перше, тому, що кожний, хто хоч трохи відчув у будь-якій сфері мистецтва радість творчості, буде спроможним сприймати і цінувати все хороше, що робиться у цій сфері, і з більшою інтенсивністю, ніж той, хто тільки пасивно сприймає... Тому, як тільки у дітей накопичиться деяка достатня кількість слухових вражень, необхідно спробувати з ними імпровізувати» [6, с.72]. Музична творчість дітей може виявлятися у тій найпростішій сфері ритмоінтонації – «елементарного музикування!».

Методичні особливості формування художньо-творчого мислення у дітей дошкільного віку були представлені у роботах В. Верховинця, Т. Гризоглазової, Н. Гродзенської, В. Душенка та інших.

Особливості розвитку художньо-творчого мислення дошкільників, методи знаходження найбільш досконалих моделей і схем аналізу образного змісту і музичного образу твору розглядаються в дослідженнях В. Белобородової, Н. Ветлугіної, Г. Дідич, В. Остроменського та ін. У цьому сенсі визначальною стала думка В. Белобородової про те, що сприймання є природною основою формування в особистості здібностей до виконання і слухання музики.

Важливу роль в організації музичного виховання дітей відіграла творча спадщина українських композиторів, а особливо їх педагогічна діяльність (М. Леонтович, М. Лисенко, К. Стеценко, Я. Степовий, П. Козицький та інші).

Проблема «слухання музики», «сприйняття музики» розглядалася у науковій літературі (Є. Назайкінський, О. Ростовський, О. Рудницька, Л. Радковська та ін.), однак, об'єктами впливу виступали переважно діти шкільного віку, студентська молодь, а не дошкільники.

Проаналізувавши вище викладене, ми дійшли висновку, що проблема художньо-творчого мислення дітей старшого шкільного віку у процесі слухання музики вимагає більш детального узагальнення і систематизації. Це обумовило вибір теми магістерського дослідження: «Методика розвитку художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку в процесі слухання музики».

Об'єкт дослідження – процес музичного виховання дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – розвиток художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку в процесі слухання музики.

Мета дослідження – виявити та науково обґрунтувати педагогічні умови активізації художньо-творчого мислення дітей шляхом використання нетрадиційних форм роботи на заняттях з музичного виховання у закладі дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

- проаналізувати суть проблеми, що досліджується, та стан її дослідження у психолого-педагогічній, науково-методичній літературі;
- уточнити сутність поняття «художньо-творче мислення», розкрити його структуру;
- окреслити вікові особливості дітей старшого дошкільного віку з огляду на їхні можливості сприйняття музики;
- теоретично розробити методику розвитку художньо-творчого мислення дітей дошкільного віку в процесі слухання музики;
- науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розробленої методики.

Методи дослідження: теоретичний аналіз педагогічної, психологічної та мистецтвознавчої літератури з окресленої проблеми; емпіричні методи (спостереження, усне опитування, бесіди, творчі заняття); експериментальні – констатувальний, формувальний та контрольний експерименти).

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані в практиці навчально-виховної роботи ЗДО різного типу. Результати дослідження, методичні рекомендації можуть використовуватися викладачами педагогічних вищих навчальних закладів і педагогічних коледжів при розробці змісту курсу методики музичного виховання дітей дошкільного віку, спеціальних семінарів, факультативів.

База дослідження: ЗДО № 23 «Лелека» м. Кам'янця-Подільського, Хмельницької області. У педагогічному експерименті брали участь діти старшої групи 5-6 років.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (101 джерело).

ВИСНОВКИ

У дослідно-експериментальній роботі наведено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення проблеми формування художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку в процесі слухання музики, що виявляється у педагогічному обґрунтуванні змісту і структурних компонентів художньо-творчого мислення, визначенні педагогічних умов, встановленні критеріїв та рівнів його сформованості в процесі слухання музики.

Результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої методики і дозволили зробити такі висновки:

1. Вивчена та проаналізована література науково-методичної, музикознавчої, психолого-педагогічної спрямованості з проблеми дослідження.

2. Теоретичний аналіз психологічної, педагогічної, методичної та літератури дозволив дати визначення понять “мислення”, “художньо-творче мислення”, “слухання музики”, “старший дошкільний вік”, підтвердивши цим, що художньо-творче мислення є складним соціально та історично зумовленим функціональним комплексом пізнавальних здібностей, які забезпечують продуктивність музично-творчої діяльності дітей старшого дошкільного віку, вимагають цілеспрямованого розвитку на основі принципу цілісного поєднання таких компонентів: когнітивно-операційний, емоційно-почуттєвий та творчо-діяльнісний.

3. У дослідженні виявлено, що значущим фактором формування художньо-творчого мислення є активне включення дітей старшого дошкільного віку в процес слухання музики, який найбільш сприяє музичному, емоційному, інтелектуальному та творчому зростанню особистості.

4. На підставі аналізу науково-методичної літератури, нами було розроблено 3 групи критеріїв та рівнів сформованості художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку. Відповідно до визначених критеріальних показників, внаслідок педагогічної діагностики зазначеного феномена у переважній більшості дітей старшого дошкільного віку було виявлено середній рівень сформованості художньо-творчого мислення.

5. У результаті дослідження розроблено та апробовано методикку підготовки дітей до сприймання музичного твору. Загальною метою, що об'єднувала усі етапи експериментальної роботи, був розвиток складових компонентів художньо-творчого мислення. В її основу покладена взаємодія різних засобів педагогічного впливу: підготовчі вправи творчого спрямування; формуючі заходи п'яти типів, вибір навчального матеріалу зі спеціально розробленого репертуарного списку; фіксація власних надбань в період педагогічної практики; вивчення науково-методичної літератури та її опрацювання; творчі заняття, моделювання педагогічних ситуацій, тощо. Використання цих засобів здійснювалось за допомогою відповідно згрупованих методів, а їх впровадження сприяло формуванню всіх компонентів художньо-творчого мислення.

6. Експериментально доведено, що ефективність розвитку художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку в процесі слухання музики забезпечується дотриманням таких взаємопов'язаних педагогічних умов: створення відповідної настроєності (установки) на осмислення і виконання музичного твору; забезпечення взаємодії мистецтв в процесі слухання музики; оволодіння мислительними операціями аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення; розширення мистецького тезаурусу; інтенсифікація інтерпретаторської діяльності; стимулювання творчої самостійності дітей. Остання з перелічених умов є провідною, оскільки забезпечує прояв і розвиток не тільки пізнавальних, а й комунікативних, креативних, рефлексивних якостей дітей.

7. Аналіз даних проведеного експерименту підтверджує результативність поетапного формування художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку, загальна стратегія якого передбачає послідовне включення дітей у самостійну роботу в процесі слухання музики, що дозволяє сповна виявити і розкрити творчі можливості, оскільки гнучка стимуляція з боку музкерівника на різних етапах спонукає до виявлення більшого ступеня самостійності, творчого пошуку, оригінальності.

8. Одним з шляхів розвитку художньо-творчого мислення дітей старшого віку ми вважаємо варіативне поєднання індивідуальної і групової форми роботи. Індивідуальна форма - сприяє розвитку емоційного, когнітивного, творчого компонентів художньо-творчого мислення. Групова форма найбільш оптимальна для формування творчо-діяльнісного компоненту, створюючи тим самим умови для особистої взаємодії, розширюючи мотиви самовдосконалення.

9. Проблема формування художньо-творчого мислення дітей старшого дошкільного віку не обмежується цим дослідженням. Численні аспекти даної проблеми потребують свого подальшого дослідження та вирішення. Серед них: з'ясування можливостей формування художньо-творчого мислення засобами інших видів музичної діяльності.

10. Теоретично доведено, що ефективність та художньо-педагогічні взаємодії формування художньо-творчого мислення підвищиться, якщо забезпечити поступовий розвиток творчої самостійності дітей старшого дошкільного віку в процесі слухання музики, що базується на інтенсифікації інтерпретаторської діяльності. Експериментально перевірено методику, яка забезпечує ефективне формування художньо-творчого мислення може бути використана музичними керівниками в дитячому навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абодолина Т. Н., Миропольская Н. Е. Эстетическое воспитание в школе. Київ : Вища школа, 1987. 96 с.
2. Абдуллин З. Б. Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе: Пособие для учителя. Москва : Просвещение, 1983. 112 с.
3. Актуальні проблеми мистецької освіти і розвитку творчої особистості: Збірник матеріалів / [Ін-т мистецтв РДГУ; Ред. кол.: К. Ф. Шульжук, Л. Ф. Дунаєвська, С. І. Шевчук та ін.]. Рівне : Волинські обереги, 2001. 239 с.
4. Актуальные проблемы музыкального образования: Сб. ст. / [сост. И. А. Котляревский, Ю. А. Полянский]. Київ : Муз. Украина, 1986. 127 с.
5. Апраксина О. А. Методика музыкального воспитания в школе: учеб. пособие. Москва : Просвещение, 1983. 224 с.
6. Асафьев Б. В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. Ленинград : Музыка, 1973. 144 с.
7. Белобородова В. К., Ригина Г. С., Алиев Ю. Б. Музыкальное восприятие школьников в свете учения о высшей нервной деятельности : пособие для учителя. Москва : Музыка, 1964. 104 с.
8. Блонский П. П. Память и мышление. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 288 с.
9. Брунер Дж. Психология познания. Москва : Прогресс, 1977. 396 с.
10. Веклерова Х. М. Формирование логических структур у старших дошкольников. Автореф. дис. ...канд. псих. наук. Москва, 1974. 18 с.
11. Вержиховская А. Т., Литвинова Н. И., Ходочок А. В. Психологические условия подготовки школьников к творческой деятельности // Психология. Респ. науч.-метод. сборник. 1997. Вып. 37. С. 20–24.
12. Ветлугіна Н. О. Музичний розвиток дитини. Москва, 1968 С. 1–45.

13. Ветлугина Н. О. Возраст и музыкальная восприимчивость // Восприятие музыки: сб. статей. Москва : Музыка, 1980. С. 229–242.
14. Вікова психологія / За ред. Г. С. Костюка. Київ : Рад. школа, 1976. 272 с.
15. Вишнякова Н. Специфіка засвоєння музичних знань молодшими школярами в процесі творчої діяльності // Музика в школі: Збірка статей. – Київ : Муз. Україна, 1984. Вип. 10. С. 24–29.
16. Войтко Л. Ф. Особенности формирования доказательства у детей дошкольного возраста: Автореф. дис....канд. псих. наук. Київ, 1970. 17с.
17. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк. Москва : Просвещение, 1991. 93 с.
18. Выготский Л. С. Психология искусства. Москва : Педагогика, 1987. 344 с.
19. Гордійчук М. М. Козицький Пилип Омелянович// Українська Радянська Енциклопедія. 2-е видання. Київ, 1980. Т. 5. С. 264.
20. Горюнова Л. Развитие ребенка как его жизнетворчество // Искусство в школе. 1993. № 12. С. 15–21.
21. Гризоглазова Т. Специфіка роботи над музичною казкою // Початкова школа. 1998. № 6. С. 26–28.
22. Гуссерль Э. Философия как строгая наука. Новочеркасск, 1994. 325 с.
23. Гумінська О. О., Пелячик І. Ф. Практична спрямованість професійної підготовки майбутнього учителя музики: Методичний посібник для студентів педінститутів. Рівне : РДПІ, 1999 102 с.
24. Дмитрієва Л., Черноіваненко Н. Методика музичного виховання. Київ : Освіта, 1989. 151 с.
25. Дорошенко Т. В. Дитяча опера як засіб музичного виховання // Початкова школа. 1999. № 11. С. 24–26.
26. Дорошенко Т. В. Розвиток творчих здібностей на уроках музики // Початкова школа. 2001. № 4. С. 34–37.

27. Дорошенко Т. В. Інтеграція на уроках музики // Початкова школа. 2003. № 4. С. 25–27.
28. Дорошенко Т. В. Формування у молодших школярів навичок музичного сприймання. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1993. 19 с.
29. Драган О. Розвитку мислительної активності сприяє психолог // Рідна школа. 1997. № 6. С. 37.
30. Душенко В. О. Виховання особистості у процесі навчання // Початкова школа. 1998. № 7. С. 10–12.
31. Запорожец А. В. Избранные психологические труды. Москва : ТЦ Сфера, 2001. 562 с.
32. Эльконин Д. Б. Детская психология. Москва : ВЛАДОС, 1999. С.121–130.
33. Эстетика. Словарь / [Под общ. ред. А. Б. Беляева и др.]. Москва : Политиздат, 1989. 447 с.
34. Завальнюк А. М. Николай Леонтович: исследования, документы, письма. Винница, 2002. 45 с.
35. Зелененька І. Музично-дидактичні ігри на уроках // Початкова школа. – 1999. № 4. С. 29–30, 35–36.
36. Кабалеvский Д. Б. Дорогие мои друзья. Москва : Молодая гвардия, 1977. 192 с.
37. Кабалеvський Д. Б. Як розповідати дітям про музику. Київ : Музична Україна, 1982. 320 с.
38. Кабалеvский Д. Б. Воспитание ума и сердца : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1984. 206 с.
39. Каган М. С. Мир общения : Проблема межсубъектных отношений. Москва : Политиздат, 1988. 319 с.

40. Коваль Л. Формування в учнів естетичного ставлення до музичного мистецтва // Музика в школі : Збірка статей. Київ : Муз. Україна, 1984. Вип. 10. С. 8–11.
41. Козицький П. О. Спів і музика в Київській Академії за 300 років її існування. Київ : Музична Україна, 1971. 148 с.
42. Костюк О. Г. Эстетические аспекты восприятия музыки // Проблемы музыкальной культуры. Київ : Музична Україна, 1989. В. 2. С. 143–156.
43. Костюк Г. С. Навчання і психічний розвиток учнів // Психологічна наука, вчитель, учень. Київ, 1979. 34 с.
44. Крижанівська Т. І. Методика комплексного використання мистецтв у процесі розвитку художньої культури молодших школярів на уроках музики: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 1998. 17 с.
45. Кузьменко Г. Ребуси на уроках музики // Початкова школа. 2000. № 7. С. 30.
46. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. Москва : Мысль, 1965. 574 с.
47. Лисенко М. у спогадах сучасників. У 2-х т. Київ, 2003. Т. 1. 214 с.
48. Лихачев Б. Т. Теория эстетического воспитания школьников. Москва : Просвещение, 1985. 176 с.
49. Макаренко А. С. Книга для родителей. Москва : Педагогика, 1988. 149 с.
50. Медушевский В. В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки. Москва : Музыка, 1976. 254 с.
51. Миропольский С. И. Обучение пению в начальной школе // Журнал Министерства народного просвещения. 1877. № 189. С. 1–22.
52. Морозова З. Формування музичних потреб у школярів // Музика в школі: Збірка статей. Київ : Муз. Україна, 1984. Вип. 10. С. 33–35.
53. Музыкальное воспитание в Венгрии / [Ред.-сост. Л. Баренбойм]. Москва : Сов. композитор, 1983. 400 с.

54. Назайкинський Е. В. О психології музикального восприяття. Москва : Музыка, 1972. 383 с.
55. Ніколаєнко П. Особливості вокальної роботи в хорі з учнями молодшого шкільного віку // Музика в школі : Збірка статей. Київ : Муз. Україна, 1987. Вип. 11. С. 25–26.
56. Огороднов Д. Музыкально-певческое воспитание детей в общеобразовательной школе. Київ : Муз. Україна, 1989. 165 с.
57. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / [За ред. О. М. Пехоти]. Київ : “А. С. К.”, 2001. 255 с.
58. Основи нових інформаційних технологій навчання: Посіб. для вчителів / [Авт. кол.; За ред. Ю. І. Машбіца]. Київ : ТЗМН, 1997. 264 с.
59. Основи практичної психології: Підр. для студентів вищих закладів освіти. Київ : “Либідь”, 1999. 533 с.
60. Остроменський В. Восприяття музики как педагогическая проблема. Київ : Музична Україна, 1975. 200 с.
61. Падалка Г. Учитель, музика, діти. Київ : Муз. Україна, 1982. 144 с.
62. Паламарчук В., Рудаківська С. Від творчої особистості до нових технологій навчання // Рідна школа. 1998. № 2. С. 52–62.
63. Печерська Е. П. Уроки музики в початкових класах. Київ : Либідь, 2001. 272 с.
64. Печерська Е. П. Навчаємо співати // Початкова школа. 1999. № 9. С. 27–28.
65. Пономаренко М. І., Шихова Г. І. Інсценізація і драматизація казки в музиці: Навчально-методичний посібник студентам-практикантам педагогічних вузів і училищ, вчителям загальноосвітніх шкіл. Рівне, 1998. 90 с.
66. Прокоф'єва Л. Б. Образне сприймання музики молодшими школярами як педагогічна проблема // Актуальні проблеми теорії музики та музичного виховання : Зб. наук. пр. Київ : КДУКМ, 1997. С. 95–100.

67. Психология: Словарь / [Под общ. ред. А. В. Петровского, Г. М. Ярошевского]. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
68. Роль гри у навчанні і вихованні молодших школярів // Початкова школа. 1997. № 6. С. 39–45.
69. Роменель В. Психологія творчості. Київ : Либідь, 2001. 288 с.
70. Ростовський О. Я. Взаємозв'язок різних видів мистецтва на уроках музики: Методичні рекомендації. Київ : Освіта, 1991. 48 с.
71. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. 216 с.
72. Ростовський О. Я. Педагогіка музичного сприймання : Навч. – метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 248 с.
73. Ростовский О.Я. Педагогические основы керування процесом музичного сприйняття школярів.: Автореф. ... дис. д-ра пед. наук. Київ, 1993. 45 с.
74. Ростовський О. Я. Художньо-педагогічний аналіз музичних творів у школі: Методичні рекомендації. Київ : Рад. шк., 1989. 72 с.
75. Ростовський О., Хлебнікова Л., Марченко Р. Уроки музики в 1 класі // Початкова школа. 2001. № 11. С. 56–59.
76. Россихина В. П. Учись понимать музику. Москва : Сов. Россия, 1960. 60 с.
77. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва : Педагогика, 1976. 416 с.
78. Рудницька О. П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти : Навч. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 248 с.
79. Румер М., Грищенко К., Данилевская Л. Музыка в 1 классе. Москва: Музыка, 1984. 112 с.
80. Сартр Ж. П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / [Пер. с фр. М. Бекетовой]. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 167 с.

81. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості вчителя: Навчальний посібник. Київ : ІСДОУ, 1994. 112 с.
82. Скворода Г. С. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
83. Смирнов М. А. Эмоциональный мир музыки. Москва : Музыка, 1990. 318 с.
84. Субота В. М. Психологічні особливості емоційного сприймання музики молодшими школярами: Автореф. дис.... канд. пед. наук: 19.00.07. Київ, 1992. 18 с.
85. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: У 5 т. Т. 3. Київ : Рад. шк., 1977. 670 с.
86. Тарасов Г. Психологические особенности музыкального обучения младших школьников // Музыка в школе. 1983. № 2. С. 14–18.
87. Теплов Б. М. Избранные труды: В 2-х т. Москва : Педагогика, 1985. Т. 1. 328 с.
88. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей // Избр. Труды : В 2-х т. Москва : Педагогика, 1985. Т. 1. 222 с.
89. Товстуха Є. Микола Лисенко. Розповіді про композитора. Київ : Радянський письменник, 1988. 343 с.
90. Туров М. П. Створи свою казку // Обдарована дитина. 2000. № 1. С. 46–47.
91. Тушева В. Творчі завдання на уроках музики // Початкова школа. 2002. №4. С. 51–53.
92. Франко І. Я. Зібрання творів у п'яти томах Франко. Київ, 1970. Т. 2. С. 212–238.
93. Федотов Є. Кирило Григорович Стеценко-педагог. Київ. 1977. 210 с.
94. Филь В. А. Особенности доказательств у учащихся 1-3 классов: Автореф. дис....канд. псих. наук. Одесса, 1971. 27 с.

95. Фролкин В. Традиционные и новаторские черты современных зарубежных систем массового музыкального воспитания // *Художественное воспитание подрастающего поколения: проблемы и перспективы.* – Новосибирск, 1989. С. 59–75.
96. Хлебникова Л. Співацьку культуру виховувати змалечку! // *Початкова школа.* 1999. № 11. С. 20–23.
97. Художньо-педагогічний аналіз музичних творів у школі: методичні рекомендації / [Упор. Ростовський О. Я.]. Київ : Радянська школа, 1989. 70 с.
98. Цибуля Е. М. Особливості сприймання образності художньої творчості молодшими школярами // *Культурно-просвітницька діяльність в сучасних умовах : Тези наук. конф. 25-26 квіт. 1994 р. Київ, 1994.* С. 137–139.
99. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва : Просвещение, 1969. 317 с.
100. Якобсон П. М. Психология художественного воспитания. Москва : Искусство, 1964. 88 с.
101. Яранцева Н. Творчий характер художнього сприйняття. Київ, 1979. 21 с.